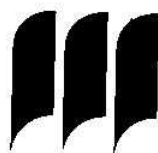

۱۳۷۷۱۴۵

تأملاتی در منطق ابن سینا و سهروردی

ذیاء موحد

انتشارات هرمس

باهمکاری

مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

انتشارات هرمس

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از میدان ونک، شماره ۲۴۹۳ - تلفن: ۸۸۷۹۵۶۷۴
فلسفه و کلام ۱۰۶

تأملاتی در منطق ابن سینا و سهروردی

ضیاء موحد

چاپ اول: ۱۳۹۴

شماره: ۱۵۰۰ نسخه

چاپ: رسام

سازمان حقوق معنوی

سرشناسه: موحد، ضیاء، ۱۳۹۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تأملاتی در منطق ابن سینا و سهروردی / ضیاء موحد

مشخصات نشر: تهران: هرمس، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: شش، ۲۴۸ ص؛ ۱۴/۵ X ۱/۵ م.س.

شابک: 978-964-363-963-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰-۴۲۸ ق. - دیدگاه و بار معنوی

سهروردی، یحیی بن حبش، ۵۴۹-۵۸۷ ق. - دیدگاه و بار معنوی

منطق - متون قدیمی تا قرن ۱۴

فلسفه اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴

یادداشت فارسی - انگلیسی.

ص.ع. به انگلیسی: Zia movahed, Reflection on the Logic Of Ibn Sins & Suhrawardi

کتابنامه به صورت زیر نویس.

رده‌بندی کنگره: BBR۵۷۳/م۸ ۱۳۹۴

رده‌بندی دیویی: ۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۵۵۹۶۸

فهرست

۱		مقدمه
۱۱		۱. نظریه قیاس های شرطی ابن سینا
۱۳		۱. منطق جمله ها
۱۷		۲. سابقه تاریخی قیاس های شرعی
۲۳		۳. روش ابن سینا در تبیین شرطی حمل
۳۶		۴. مورد مجاز تحویل شرطی
۴۵		۲. ابن سینا و تقدم در کشف فرمول های بوریان و بارکن
۴۷		۱. پیش زمینه بحث در دوران معاصر
۴۸		۲. ملاحظات غیر صوری مقدماتی
۵۱		۳. نحو و دلالت شناسی م
۵۵		۴. پیش بینی های ابن سینا
۵۸		۵. تمایز میان جهت شیء و جهت جمله
۶۳		۳. تمایز وجوه سور و حمل در منطق سنتی اسلامی
۶۵		۱. مقدمه
۶۶		۲. وجوه حمل و سور
۶۹		۳. نقیض
۷۱		۴. عکس
۷۴		۵. قیاس
۷۷		۶. نتیجه گیری

۷۹	۴. آرای سهروردی در قیاس
۸۱	۱. مقدمه
۸۲	۲. نظریه قیاس سهروردی
۸۴	۳. شکل اول
۸۵	۴. شکل دوم
۸۹	۵. شکل سوم
۹۴	۶. دو ضرب دیگر
۹۵	۷. قیاس با مقدمه‌های جزئی
۹۷	۸. بحث
۹۹	۹. اصلاح به روش سهروردی
۹۹	۱۰. نتیجه‌گیری
۱۰۳	۵. قیاس‌ها - وجه سهروردی
۱۰۵	۱. مقدمه
۱۰۷	۲. شکل اول
۱۰۸	۳. دیدگاه سهروردی درباره قیاس مناقشه‌انگیز ارسطو
۱۱۱	۴. شکل دوم
۱۱۳	۵. صورت توجیه‌شده قاعده دوم سهروردی
۱۱۴	۶. شکل سوم
۱۱۷	۷. نتیجه‌گیری
	۶. دلالت‌شناسی اسم‌های خاص و داستانی در آرای ابن سینا،
۱۲۱	کریبکی و اومبرتو اکو
۱۲۳	۱. مقدمه
۱۲۳	۲. اشیاء مادی
۱۲۷	۳. ابن سینا و نظریه علی اسم‌های خاص
۱۲۹	۴. نظر ابن سینا
۱۳۱	۵. اشیاء مجرد
۱۳۱	۶. اشیاء داستانی
۱۳۴	۷. اومبرتو اکو و نام‌های خاص
۱۴۱	۸. سابقه تاریخی دلالت‌شناسی نام‌های داستانی

از سال ۱۳۶۱ که در دانشگاه‌ها و گروه‌های مختلف به تدریس منطق جدید پرداختم، هر از گاهی به مناسبت موضوع به آثار منطق‌دانان سنتی فرهنگ اسلامی - ایران رجوع می‌کردم. در این مراجعه‌های تازه دریافتم که اگرچه آن بزرگان بر سلاطین منطق ارسطویی مانده بودند و مانند ابن سینا و پس از او کانت گمان می‌بردند، نیز، نمی‌توان افزود، به نکته‌هایی دست یافته بودند که اهمیت آنها را امروز نمی‌یابیم. دلیل آن هم این است که باید ابزاری نیرومندتر و موضعی مناسب‌تر به منطق ارسطویی داشت تا بتوان اهمیت آن نکته‌ها و بصیرت‌ها را دریافت. برای مثال بدون آگاهی از منطق جدید نمی‌توان نظریه ابن سینا در قیاس‌های شرطی را از نظر ابزاری با به اهمیت تمایز آنچه ابن سینا وجه حمل و وجه سور نامیده را امروز به وجه *de re* و *de dicto* نامیده شده پی برد. ابن سینا، بنا به شواهد موجود، نخستین متفقدانی بود که با تأمل در زبان عربی که سابقه چنین مفاهیمی را نداشت، تمایز وجهی *de re* و *de dicto* و نیز کشف‌های دیگر ابن سینا از چنان‌که بنی در منطق موجهات برخوردارند که حذف آنها از این منطق آن را ناقص می‌کند. آن موارد از آن بصیرت‌هایی است که اگر آثار منطق‌دانان سنتی خود را که معتبرترین آنان ایرانی هستند با همدلی بخوانیم نظیر آنها را فراوان می‌یابیم.

مقاله‌هایی که در این دفتر آمده بخشی است از پژوهش‌هایی که در طول سال‌ها در میراث منطقی بزرگان منطق سنتی خود کرده‌ام.

مقاله‌ها که معرفی کوتاهی را از هر کدام در زیر می‌آورم به ترتیب انتشار در دو بخش فارسی و انگلیسی مرتب شده‌اند. از مقاله‌های فارسی پنج مقاله ترجمه مقاله‌هایی است که در اصل به انگلیسی نوشته شده و در بخش انگلیسی

آورده شده با این توضیح که مقاله «نظریه قیاس‌های شرطی ابن سینا» تقریر مفصل‌تر مقاله زیر است:

«A Critical Examination of Ibn-Sina's Theory of Conditional Syllogism»

مقاله یازدهم هم در اصل به فارسی نوشته شده است.

۱. نظریه قیاس‌های شرطی ابن سینا

این مقاله به موضوعی می‌پردازد که به نظر من یکی از محدودیت‌های جدی منطق ارسطو را نشان می‌دهد. ارسطو دریافته بود که قیاس‌هایی هست با مقدمه‌های شرطی که تحویل آنها به قیاس‌های حملی ناممکن است و در تحلیل اول رده داده بود. مسأله‌ای در این مورد بنویسد اما ظاهراً حل این مشکل را به آیندگان سپرد. ابن سینا که اهمیت این قیاس‌ها را در ریاضیات و علوم دریافته بود، بنابر آنچه نوشته، برای این مشکل روشی پیدا می‌کند و آن را از ابداعات در منطق و افزوده خود، آن می‌شمارد. در واقع این بخش همان بخش منطق جمله‌هاست در منطق جدید که ارسطو به آن نپرداخته بود. مبنای منطق ارسطو قضیه‌های مسور موضوع - محذوله است. ابن سینا هم، به شرحی که در این مقاله آمده، با مسور کردن ترکیب‌های حملی نوع خاصی از سور در واقع تعبیری موضوع - محمولی از آنها به دست می‌آید تا بتواند احکام قیاس‌های حملی را به آنها تعمیم دهد. این مقاله شرح مفصل و نسبتاً مفصلی از روش ابن سینا و ارزیابی آن است. مقاله زیر

«A Critical Examination of Ibn-Sina's Theory of Conditional Syllogism»

نخستین تقریر این مقاله است که در تروژ به دعوت دانشگاه اسلو در اوت ۱۹۹۱ ارائه شد و دو سال بعد تقریر مفصل‌تر آن به فارسی در مجله معارف، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۲، دوره دهم، شماره ۱، صص ۲۰-۳ منتشر شد و در بخش فارسی این دفتر آورده شده است.

۲. ابن سینا و تقدم در کشف فرمول‌های بوریدان و بارکن
 این مقاله دربارهٔ چند کشف مهم منطقی ابن سیناست که از نیمهٔ دوم قرن بیستم
 تا امروز موضوع پژوهش‌های فراوانی بوده است. پیش از این به ارتباط این
 ابداع‌ها با منطق موجّهات اشاره کردم و خواننده را برای آگاهی دقیق به متن
 مقاله ارجاع می‌دهم. در اینجا به نکته‌ای تازه بسنده می‌کنم.
 انتخاب بزرگی است که قضیه یا نظریه‌ای به نام کسی ثبت شود. خانم
 روث بارکن (Ruth Barcan) که اخیراً درگذشت با کشف دو فرمول در
 ۱۹۶۶ که به «فرمول‌های بارکن» معروف شدند شهرتی فراگیر یافت و این
 پیش از دلالت‌شناسی موجّهات کریپکی بود. ابن سینا هم حدود هزار سال
 پیش (۱۰۳۷-۱۰۹۶) بر روش نحو‌شناسی نه‌تها دو فرمول بارکن بلکه دو
 فرمول موسوم به بوریدان، سیدیه و منطق‌دان فرانسوی قرن چهاردهم، و نیز
 تمایز *de re / de dicto* را کشف کرده بود. از این رو در این مقاله پیشنهاد کردم
 که برای ادای این دین، نام ابن سینا هم به نام بارکن افزوده شود. خوشبختانه
 پروفیسور تیموتی ویلیامسون (Timothy Williamson) در کتاب زیر به فرمول
 دو شرطی ابن سینا به همان صورت، و البته با نمادگذاری جدید، اشاره کرده
 و آن را به نام ابن سینا با علامت اختصار *"ISP" (Ibn-Sina's Principle)*
 ثبت کرده است:

Modal Logic and Metaphysics, Oxford University Press, 2013, p.45.

این مقاله در همایش

«Logic in Tehran», The Workshop and Conference on Logic,
 Algebra and Arithmetic, October 18-22, 2003

ارائه شد و در مجموعهٔ زیر به چاپ رسید:

Lecture Notes in Logic, 26. The Association for Symbolic
 Logic, eds: Ali Enayat, Iraj Kalantary, Mojtaba Moniri,
 2006, pp.248-255.

۳. تمایز وجوه سور (*De dicto*) و حمل (*De re*) در منطق

سنتی اسلامی

این مقاله به موضوعی دقیق و مهم در منطق موجهات می‌پردازد. منطق قدیم با تکیه آزادانه به زبان طبیعی ابهام‌هایی در دامنه و محل سورها و ادات‌های وجهی و حتی محل ادات‌های ساده منطق پدید می‌آورد. در جمله‌هایی مانند «ضرورتاً هر الف، ب است»؛ «هر الف ضرورتاً ب است» و «هر الف، ب است ضرورتاً» اغلب معلوم نیست ادات وجهی «ضرورت» مربوط به تمام جمله است یا به محمول آن. دشواری هنگامی پیچیده‌تر می‌شود که قضیه کلی را به صورت شرطی بنویسیم:

«اگر چیزی الف باشد، آن چیز ب است.»

در این شکل که محل سنتی «هر الف ب است» ادات وجهی می‌تواند پیش از سور «هر چیز» پس از آن و پیش از ترکیب شرطی، پیش از مقدم ترکیب شرطی یا پیش از تالی آن قرار گیرد یا پس از ترکیب شرطی. در شکل ساده‌تر اول هم دیدیم که برای آن که محل می‌توان در نظر گرفت. بعضی از مخالفت‌های منطق‌دانان سنتی ما با یکدیگر مربوط به خلط میان محل این ادات است. در واقع اختلافی در کار نیست. هر ادات به محلی از ادات نظر دارد متفاوت با محل دیگری. آن اختلاف میان ابن سینا و سهروردی دیگر در عکس سالبه کلیه ضروریه از این اختلاط پیش آمده است. در این مقاله کوشش کرده‌ایم محل غالب ادات‌های وجهی را معلوم کنیم.

این مقاله ترجمه

«*De re and De dicto in Islamic Traditional Logic*»

است. اصل مقاله در همایش زیر ارائه شد:

Logic and Philosophical Logic, Traditional and Modern,
The Iranian Institute of Philosophy, Nov. 2010.

و در مجله زیر چاپ شد:

Sophia Prennis, The Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy, The Iranian Institute of Philosophy, with collaboration of the Iranian Philosophical Society, vol. 2, no. 2, 2010, pp. 5-19.

۴. رای سهروردی در قیاس

مروفاست که شهاب‌الدین سهروردی (۵۸۷-۵۴۹ ق / ۱۱۹۱-۱۱۵۴ م) در حکمة‌الاشراق منطقی مقابل منطق ارسطویی آورده است. اما واقع این است که، فصول کار او ساده‌سازی منطق و پرهیز از مباحثی بوده که زائد می‌دانسته است. سهروردی این کار را در دو مرحله انجام می‌دهد. در مرحله اول قضیه‌های جزئی به کلی و سالبه‌های کلی را هم به موجب کلی تبدیل می‌کند. آنگاه به پیروی از این سیستم کمال قیاس را محدود به سه شکل کرده، شرط انتاج هر شکل را به سه حدسه در مقاله آمده، بیان می‌کند. این بخش غیروجهی منطق سهروردی است که در این مقاله به تفصیل شرح داده‌ایم. اینکه آیا برای هر سالب کلی می‌توان قضیه موجب کلی معادل آن یافت یا هر قضیه جزئی می‌تواند معادل قضیه‌ای کلی باشد بحثی است که پس از شناختن درست روش سهروردی باید بدان پرداخت. در این مقاله کوشش کرده‌ام تا ضمن وفادار ماندن به متن حکمة‌الاشراق معادل‌سازی برای این بخش از منطق سهروردی را به دست دهم و زمینه را برای بخش بعدی آماده کنم. اصل انگلیسی مقاله با عنوان «Suhrawardi on Syllogism» در مجله زیر چاپ رسید:

Sophia Prennis, The Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy, The Iranian Institute of Philosophy, with collaboration of the Iranian Philosophical Society, 2011.

و ترجمه فارسی آن در مجله زیر چاپ شد:

«متافیزیک»، مجله دانشکده ادبیات و علوم و انسانی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۹، دوره جدید، سال دوم، شماره ۷ و ۸، صص. ۱-۱۰.

۵. قیاس‌های موجه سهروردی

منطق سهروردی در بنیاد وجهی است. به نظر او اگر محمولی برای موضوعی ضروری یا ممکن یا ممتنع باشد ضرورتاً ضروری یا ممکن یا ممتنع است. از این رو قضیه‌های موجب کلی او به دو وجه *de re* و *de dicto* موجه می‌شوند و این درستی استنتاج‌های او را به نحو صوری تضمین می‌کند. در این مقاله این موضوع به تفصیل لازم بحث شده و نیز درستی بعضی قیاس‌های موجه ابن سینا که در رد و انکار بعضی منطق‌دانان پس از او بود نشان داده شده است.

این مقاله ترجمه *Suhrawardi on Modal Syllogism* است و در مجموعه زیر به چاپ رسیده است:

«سهروردی پژوهی»، به کوشش علی اوجیبی، تهران، خانه کتاب، بهمن ۱۳۹۳، صص. ۲۶۹-۲۷۷.

و اصل مقاله در مجله زیر:

Sophia Prenni. The Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy, The Iranian Institute of Philosophy, with collaboration of the Iranian Philosophical Society, vol. 1, no.1, 2010, pp. 5-18.

۶. دلالت‌شناسی اسم‌های خاص و داستانی در آرای ابن سینا، کرییکی و اومبرتو اکو

اومبرتو اکو فیلسوف و نویسنده ایتالیایی در کتاب اخیر خود: *Confessions of a Young Novelist* در فصل نسبتاً بلندی به شخصیت‌های داستانی و هستان‌شناسی (ontology) آنها پرداخته است. بحث چگونگی

وجود هویت‌های داستانی و تخیلی به خصوص سخنرانی‌های سول کرییکی در ۱۹۷۰ و تفاوتی که میان نام‌های خاص واقعی و وصف‌های مشخص آنها نهاد و نیز سخنرانی‌های بعدی او در باب نام‌های افسانه‌ای، موضوع نوشته‌های انبوه در فلسفه زبان قرار گرفت، موضوعی که هم‌چنان ادامه دارد. آنچه مرا به نوشتن این مقاله و ارزیابی نظر اومبرتو اکو ترغیب کرد یافتن بخشی بود در الهیات ابن سینا که در آن نه تنها تمایز نام خاص و وصف خاص، بلکه به وضوح نظریه علمی اسامی خاص منسوب به کرییکی هم طرح شده بود. نکته مهم در نوشته ابن سینا این است که او هم مانند فیلسوفان تحلیلی نظریه خود را با تأمل در زبان طبیعی آن زمانه مانند متافیزیک ارسطو از جوهر.

در پایان لازم است به چند نکته اشاره کنم:

(الف) در پایان آخرین فصل متن ابن سینا در دلالت شناسی اسامی خاص با ترجمه انگلیسی آن آورده شده است.

(ب) متن مقاله‌ها بازبینی و ویرایش و اصلاح شده‌اند.

(پ) مطالب هر کدام از این معاهده‌ها را پیش از مکتوب شدن و به چاپ رسیدن موضوع تدریس من در کلاس‌ها بوده است و تا آنجا که می‌دانم هر مقاله در زمان خود گامی را در نظر تازه اول در نوع خود بوده است.

از اینکه پژوهشگران جوان ما بدین مباحث علاقه‌مند شده‌اند و آثار باارزشی در نقد این مقاله‌ها یا طرح مباحث تازه دیگر پدید آورده‌اند بسیار غرسندم. بازگشت تقادانه به میراث گرانبهای منطق‌دانان سنتی ما که اغلب هم ایرانی هستند کاری است که اهمیت آن را روز به روز بیشتر درمی‌یابم.

مقاله‌ها به دلیل پیوستگی مطالب در کتابی با شش فصل تنظیم شده‌اند و در آخر هر فصل از استادانی که مشوق یا راهنمای من بوده‌اند سپاسگزاری کرده‌ام. در اینجا می‌خواهم به خصوص از پروفیسور ایرج کلانتری و نیز دکتر حسین معصومی همدانی که همیشه در کارها یاور من بوده است دوباره تشکر کنم.

از آقای دکتر بهرام اسدیان مترجم مقاله ۲ و خانم صدیقه قیومی مترجم مقاله‌های ۳ و ۴ و دکتر مهدی عظیمی مترجم مقاله ۵ که زحمت ترجمه مقاله‌ها را به فارسی تقبل کردند و نیز همکاری دکتر هاشم قربانی و دکتر محمدجواد اسماعیلی و آقای کیخسرو شاپوری و آقای پویا دارابی که در چاپ و نظارت بر جنبه‌های فنی آن همکاری کردند صمیمانه سپاسگزارم.

امیدوارم خوانندگان فرهیخته اگر لغزشی در کار من دیدند به دیده اغماض بنگرند و خطابوشی نکنند که همه چیز را همگان دانند.

این کتاب با همکاری مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه و انتشارات هدایت به چاپ رسید. در اینجا به خصوص از مهندس لطف‌الله ساغروانی که امداد فنی سر را در چاپ کتاب سخاوتمندانه با پشتیبانی فرهنگ معاصر در اختیار نهادند صمیمانه تشکر می‌کنم.

ضیاء موحد

تیر ۱۳۹۴